

ESSAY

TOMMY WIERINGA
schrijver

NIEMANDS MEESTER, NIEMANDS KNECHT

‘De overheid gedraagt zich als een pooier, die beschermt wie zij in feite gijzelt.’ In zijn Rudy Kousbroeklezing waarschuwt de Nederlandse schrijver **Tommy Wieringa** voor de zelfgekozen dictatuur van de democratische staat. ‘De moderne mens is een gelukkige slaaf met een slaafs geluk.’

Vrijwel iedereen heeft ergens tussen zijn dertiende en achttiende levensjaar fantasieën over de inrichting van de wereld. Bij sommigen duren ze langer, zij worden *politicus*, maar bij de meeste mensen sterven ze een langzame dood en is er zo tegen hun veertigste alleen nog een vage democratische reflex van over.

De hevige politieke wanen waarmee ik in mijn jeugd was behept, ontwaakten in het hart van de Koude Oorlog en ontwikkelden zich vlotjes in de richting van een soort collectief anarchisme, wat niet zozeer werd ingegeven door koele redenerie maar door hormonen en een pesthumeur. Van een ontwikkeling was eigenlijk niet eens sprake, ik werd radicaal wakker. Nog voor ik goed en wel begreep wat ‘staat’ betekende en hoe diep hij in het leven van zijn burgers ingreep, was ik ertegen. Misschien niet tegen hem als *principe*, maar dan toch zeker tegen hoe hij zich aan me voordeed. Het *systeem* riep een wilde afkeer in me wakker, het waren heftig gepolitiseerde jaren, beheerst door politiek geweld, waarbij de kogel overigens vaker van links kwam dan van rechts. We bevonden ons op de grote breuklijn van de wereld, tussen twee soorten propaganda in, op het slagveld van de nabije toekomst; wat de eerste twee wereldoorlogen nog overeind had-

den gelaten, zou door de derde met de grond gelijk worden gemaakt.

De leefgemeenschappen waar het linkse vrijheidsdenken werd beleiden, kraakpanden en communes, waar ik *gelijkgestemden* had kunnen vinden, hebben me altijd met weerzin vervuld. De krakers omdat ik de pest had aan hun honden en de troep waarin ze leefden, de communes omdat de walm van macrobiotiek me niet beviel – het voedsel was er even vreugdeloos als de gedachtewisseling.

Loslopende honden

Niemand leeft in een politiek-economisch systeem dat hij zelf gemaakt heeft. We worden als mieren in een kolonie geboren en vervullen onze rol naar de wetten en gebruiken die de mieren voor ons hebben achtergelaten, als ‘ingrediënt van een maatschappelijk patroon’.

Ik ben geboren in een constitutioneel geregeerde monarchie, een grondwet beschermt me tegen de ergste vormen van willekeur. De democratie is niet alleen een politiek model, maar ook de beste geleider van het kapitalisme. Mijn hele leven heb ik gehoord dat dit model het minste van alle kwaden is; democratie en kapitalisme zijn de beste garanties voor een maximum aan persoonlijke vrijheid. Dit is de beste van alle mogelijke

werelden. Hier heeft de geschiedenis ons gebracht, dit is het einddoel van de lange mars. Ons rest enkel nog vervolmaking. Daarvoor ijveren onvermoeibaar onze politici. Luister naar C. Bakker, gewezen D66-wethouder te Leidschendam. ‘We zijn naar een manier gaan zoeken om de mensen die vrije strook land naast het spoor op te krijgen. Dat resulteerde in het bordje “loslopende honden toegestaan”. Enerzijds is het een steuntje in de rug voor de hondenbezitter. Anderzijds maken we hem rijp voor de gedachte dat het in de toekomst hier eventueel niét is toegestaan om de hond los te laten lopen.’

‘Dat paaltje midden op het grindpad heeft in de drie jaar dat het er nu staat misverstanden, ongelukken en misschien doden voorkomen. Iedere alledaagse situatie herbergt een potentiële ramp. Het hangt van toevalsfactoren af hoe zo’n situatie zich ontwikkelt. Het is mijn taak de toevalsfactor zo veel mogelijk te beperken.’

‘Als ik een zware avond in de raad heb gehad, rijd ik soms een uur rond door de gemeente. Om te kijken wat er allemaal bereikt is, maar vooral om te kijken wat er allemaal nog te doen staat. En iedere keer weer zie ik dat er nog heel veel gedaan moet worden voor iedereen weet waar hij aan toe is.’

In C. Bakker is moeilijk een bevlogen utopist te ontdekken, maar dat verandert als we lezen wat Jacq Vogelaar in *Raster* schreef over de utopische denker Charles Fourier en het vreugdeloze fanatisme waarmee die zijn gedroomde wereld inricht: 'Fourier wordt gedreven door een mateloze zucht tot klassificeren en etiketteren, alles moet ten nutte worden gemaakt, zelfs de orgie wordt tot in de puntjes geregeld; geluk is in zijn wereld een matematische aangelegenheid, de liefde een kwestie van algebra...'

De utopist in zijn volle glorie is niet meer dan een dorre bureaucraat die het landschap en de ziel inricht naar zijn voorkeur. Wet-houder Bakker is een crypto-utopist die poseert als democraat. Niemand kan ontsnappen aan zijn neurotisch paternalisme, dat volgens Kant 'de ergste vorm van despotisme is die men zich kan voorstellen'.

Ongeoorloofde inmenging

Ook wij ontkomen niet aan vormen van despotisme, het democratische staatsbestel is er zelfs in de verste verte geen garantie voor. Sterker, schrijft Isaiah Berlin in *Twee opvattingen van vrijheid*, 'democratie kan misschien een bestaande oligarchie, een bevoorrechte enkeling of groep individuen ontwapenen, maar het kan in-

De staat gedraagt zich niet zoals hij zou moeten doen – idealiter zoals een goede ober, op discrete afstand en adviserend op verzoek – maar onbescheiden en intrusief

De woorden 'fraude' en 'terrorisme' zijn het Sesam-open-u van de privacy; noem ze en ons privéleven wordt openbaar en onze grondrechten verdampen

dividuen nog steeds even ongenadig onderdrukken als welke andere heerser dan ook'.

Het is beslist een opluchting dat we aan de onderdrukking van priesters en koningen ontkomen zijn, maar daarvoor in de plaats heeft zich de staat tot in de fijnste vertakkingen van ons bestaan genesteld. In de materiële wereld, waar je kinderen een paar dagen langer mee op vakantie wilt bouwen, en in de digitale wereld, waar bijna al je bewegingen worden gevolgd en geïnterpreteerd. De staat gedraagt zich niet zoals hij zou moeten doen – idealiter zoals een goede ober, op discrete afstand en adviserend op verzoek – maar onbescheiden en intrusief. Met de vanzelfsprekendheid van een natuurwet en de brutaliteit van een gangster overschrijdt hij voortdurend de grenzen van de persoonlijke levenssfeer, een terrein dat krimpt en krimpt, net zo lang tot er geen privacy meer bestaat, een moment dat volgens Mark Zuckerberg al lang is aangebroken: 'Het tijdperk van privacy is voorbij.'

Er is vrijwel geen levensterrein meer te bedenken waarover de overheid geen opvatting heeft, waarop ze geen invloed probeert uit te oefenen, waar ze zich niet onmisbaar probeert te maken. John Stuart Mill, die de opdringe-

righeid van de staat *in zijn eeuw* al verafschuwde, zou in de onze verbijsterd zijn hoofd schudden en niet weten waar hij moest beginnen om de ongeoorloofde inmenging in de privé sfeer bloot te leggen.

A.L. Snijders, een *snuffelende* schrijver die veel met de mensen praat over hoe ze leven, schreef eens over een bezoek aan een molen in de Achterhoek. 'De molenaar van Vierakker is geboren in de molen die de grootvader van zijn vader heeft laten bouwen. Al die tijd proberen de muizen en ratten hun graantje mee te pikken. De molenaars verdedigen zich door gif te strooien in kleine kistjes met een gat erin. Nu mag de huidige molenaar dat niet meer eigenhandig doen. Sinds enkele jaren komt er een ambtenaar gif in de kistjes doen, 4x per jaar. De molenaar moet daarvoor 400 gulden betalen. Daarvoor krijgt hij een bewijs dat hij het ongedierte bestrijdt. Als hij dat bewijs niet heeft, moet hij zijn bedrijf sluiten, want een molenaar moet het ongedierte bestrijden. De meeste mensen in de buitenwijken van L. denken dat dit een goede maatregel is, die verband houdt met de volksgezondheid. Ikzelf zie het allemaal heel somber in.'

Dat is een belangrijke karakteristiek: de staat die zijn surveillance legitimeert door te waarschuwen

voor de dreiging van een derde partij, die ons, als de staat niet ingrijpt, schade zal berokkenen. De molenaar die het ongedierte niet bestrijdt, de pedofiel die in een chatbox onze kinderen verleidt, de uitkeringsfraudeur die het verpest voor de goedwillenden en de terrorist die de samenstelling van een explosief googelt. De woorden 'fraude' en 'terrorisme' zijn het Sesam-open-u van de privacy; noem ze en ons privéleven wordt openbaar en onze grondrechten verdampen. Om onze vrijheid op lange termijn te beschermen, maakt de overheid zich er op korte termijn meester van. De overheid gedraagt zich als een pooier, die beschermt wie zij in feite gijzelt.

De wasmachine

Een kaste van controleurs ziet toe op de risicoarme maatschappij. Het roept bitterheid en weezin op, zeker, en soms ook de behoefte om het leven uit een parkeerpachter of een stadswacht te knijpen, maar toch lijkt de sluipende vrijheidsroof in veel gevallen het karakter te hebben van een transactie, alsof de burger zelf het initiatief neemt om zijn vrijheid en privacy in te ruilen voor veiligheid en surveillance. Daarmee is vrij terrein verloren gegaan dat niet meer terug te winnen valt, want

>>> Lees verder op blz. 36

>>> Vervolg van blz. 35

naar het schijnt heeft de overheid de bek van een snoek: wat erin gaat, kan er, door de naar achteren gerichte stand van de tanden, nooit meer uit.

Gaat het bij de molen van Vierakker nog over goede, oude controle door de overheid, *analoog* als het ware, met loopjongens die gif strooien en de wipwap inspecteren, in onze tijd is daar een digitale component aan toegevoegd. Nog altijd rijdt er eens in de vier weken een controleur naar Vierakker, maar in gekoelde datacenters zoemen ook *high performance computing*-systemen die met ongekende rekenkracht onze levens analyseren. De jacht voor de voet heeft er de drijfjacht bij gekregen. De digitale toepassingen voor controle en repressie geven de jager een onbelemmerd schootsveld; het is een heldere dag, geen beweging ontgaat hem.

De digitale toepassingen voor controle en repressie geven de jager een onbelemmerd schootsveld

In 2014 werd een nieuw opsporingsinstrument operationeel, de Systeem Risico Indicatie (SyRI), dat op ongekende schaal privégegevens van burgers verzamelt en koppelt. Gemeenten, het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen en de Belastingdienst zijn alvast gretige gebruikers van SyRI, die zij 'de wasmachine' noemen. In de buik van die machine verdwijnen alle burgergegevens met betrekking tot arbeid, bestuursrechtelijke maatregelen en sancties, detentie, fiscale gegevens, gegevens over huisvesting, inburgering, re-integratie, schuldenlasten, uitkeringen, vergunningen en zorgverzekeringen. Kortom, alles wat wij delen met de overheid wordt door SyRI gecombineerd en geanalyseerd, zodat afwijkingen vlug kunnen worden gefilterd.

De Systeem Risico Indicatie bedient zich van volksvijandige software. Haar controle is permanent. De overheid en de terrorist hebben hun mensbeeld gemeen: er zijn geen onschuldigen. In een brief aan Jürgen Habermas schrijft Peter Sloterdijk: 'Zelfs het naziregime was technisch langzamer en aanzienlijk minder gesynchroniseerd dan de totale openbaarheid van nu.'

Alziend oog

Het moet aangenaam zijn om erop te vertrouwen dat de overheid jouw welzijn permanent in het oog houdt en er niet op uit is om je kwaad te doen, je te vernietigen

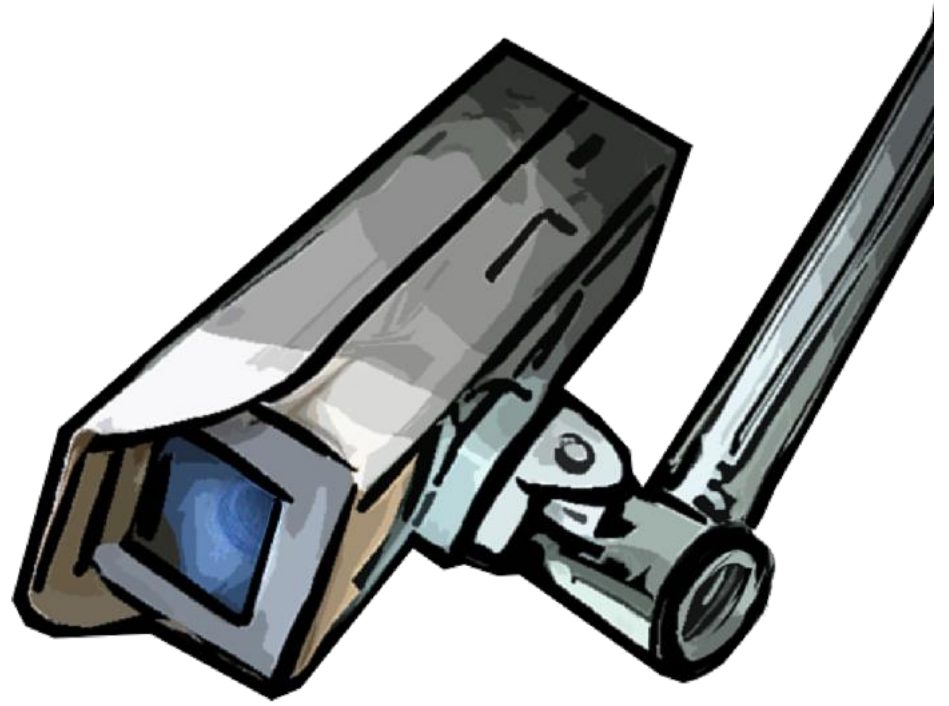
zelfs. De recente geschiedenis is aan je voorbijgegaan, gaskamers en kapmessen, genocides en tirannieën beschouw je hooguit als vergissingen van het verleden. In het politiek gematigde klimaat waarin je leeft worden geen fouten gemaakt, niet ten nadele van jou in elk geval, jij hebt niets te verbergen, je leven is een open boek; in feite is je goedgelovigheid te wijten aan een volslagen gebrek aan verbeelding.

Nu moeten we er zo langzaam naartoe wat de gevolgen zijn voor de mens die deze dingen *bewust* ondergaat. Welk effect heeft digitale surveillance, het voortdurende bewustzijn van inspectie op een sensibel mens, op zijn ziel? Met het woord 'inspectie' verschijnt de utilitarist Jeremy Bentham ten tonele. Hij ontwierp in 1791 een instelling voor gevangenen, het beruchte panopticum, een 'simpel architecturaal idee' bestaande uit een ronde constructie die wij nu kennen als een koepeelgevangenis, met een zuil in het midden waarin *the inspector* zelt. Die heeft onbelemmerd zicht op de gestraften, die hem niet kunnen zien. Zijn onzichtbaarheid is essentieel. Hij controleert vanuit een volkomen donkere plaats in onzichtbare alomtegenwoordigheid, en corrigeert de gevangenen via een spreekbuis. 'Ik zal de meest weerspannige gevangene uitkiezen. Ik zal hem onafgebroken gadeslaan. Ik zal kijken tot ik een overtreding zie. Die zal ik noteren. Ik wacht op de volgende. Die zal ik ook noteren. Ik zal hem onafgebroken bespieden: hij mag doen wat hij wil die dag, zo lang het niets al te ernstigs is. De volgende dag zal ik hem mijn opsomming overhandigen - *Jij dacht dat je ongezien was: je hebt misbruik gemaakt van mijn inschikkelijkheid: zie hoe je je hebt vergist.*' Het zenuwcentrum van het panopticum is in wezen niet meer dan een leegte; het idee van een alziend oog is voldoende om de mens te disciplineren. Benthams gevangenen weten dat ze volledig worden doorzien in het lichtovergoten universum van het panopticum.

Meer dan tweehonderd jaar later noemen we deze techniek 'hoogwaardig handhaven' - door het net rond de burger zo strak aan te halen dat hij weet dat ontsnappen onmogelijk is, zal hij zichzelf op voorhand corrigeren; nog voor de overtreding komt hij tot inkeer.

I can't breathe

Wat een uitstekend begrip van Bentham hebben moderne staten zonder hem gelezen te hebben! En hoe volledig is de disciplinerende geslaagd met een burger die de onafgebroken inspectie begroet met een wezenloos 'ik heb toch niets te verbergen!' Zijn conditionering is een ongekend succes: de moderne mens is een gelukkige slaaf met een slaafs geluk. Zijn individualiteit is teruggebracht tot een consumentenhouding en zijn vrijheid tot een ruilobject. Hij is in feite even transparant als de *Cae-norhabditis elegans*, een doorzichtige rondworm van nauwelijks een millimeter lengte: het

De individualiteit van de moderne mens is teruggebracht tot een consumentenhouding en zijn vrijheid tot een ruilobject

Tommy Wieringa. © belgaimage

eerste organisme waarvan het genoom volledig in kaart werd gebracht.

Het is een vergissing de mens te beschouwen als een vrijheidslievend wezen dat, als de druk op hem maar voldoende wordt opgevoerd, Bastilles bestormt en Arabische Lenten ontketent - revoluties die hem over het algemeen eerder meer dan minder ellende bezorgen. Van zijn vrijheidsliefde blijft weinig over als je zijn behoeftes bevredigt, zoals in Singapore, waar de autocraat Lee Kuan Yew keer op keer herkozen werd omdat Singaporezen veiligheid en welvaart verkozen boven hun individuele vrijheid.

Misschien is de negatieve vrijheid van Berlin, de vrijheid van dwang en inmenging van een reusachtig systeem, wel alleen weggelegd voor hen die het taaie deeg van de overheden van zich af weten te schrapen, voor proleten met een zak vol *fuck you-money* op een Zwitserse bank, die in staat zijn de vrijheid te *veroveren* en een wolf ten koste van de schapen zijn. Anderzijds behoort ze toe aan de wijze die stil op zijn kussen zit te mediteren en de vrijheid van de ontwaakte geest zoekt - wat begint met geduldig verdragen en liefde voor je lot.

Ergens tussen de *Exil* van de kapitaalvlucht en de *Innere Emigratie* van de zenboeddhist speelt de huidige individuele vrijheid zich af, dat is haar huidige bandbreedte. Hier de middelvinger en daar de meditatie op de laatste woorden van Eric Garner, die illegaal sigaretten verkocht op straat in New York en in zijn laatste contact met een overheidsdienaar steeds zwakker 'I can't breathe' uitbracht. Elfmaal zei hij dat, toen was hij dood.

Dit is de ingekorte en geredigeerde versie van de vijfde Rudy Kousbroeklezing die Tommy Wieringa op 10 april in Amsterdam uitsprak. De volledige tekst verschijnt in De Gids, www.de-gids.nl